

De valkuil van het integriteitsopportunisme

Een pleidooi voor méér intellectuele integriteit en verscherpte regels inzake mogelijke integriteitsschendingen van collega-politici

Tom-Jan Meeus

Proloog

Een paar jaar geleden hield een lobbyist me staande op de begane grond van het Kamergebouw, nabij het koffiehoekje. Ik kende hem al jaren. Een aardige kerel met meestal interessante klanten.

Hij wilde me iets laten zien. Dan moest ik wel beloven dat ik zijn naam niet zou noemen. En ook niet de naam van het Kamerlid om wie dit draaide.

Zijn ergernis was groot en vers, je kon het zien. Ik moest binnen een paar seconden kiezen. Ik zegde hem de gevraagde anonimiteit toe, ook om mijn eigen nieuwsgierigheid te bevredigen: wie was hier in de fout gegaan?

We gingen zitten. Hij pakte zijn iPhone en bewoog zijn duim opwaarts over het scherm. Gevonden. Hij overhandigde me de telefoon.

Op het scherm stond een sms'je van een Kamerlid uit een coalitiepartij. Hij informeerde of een groot publieksevenement dat jaarlijks wordt gehouden weer een politiek forum zou bevatten. En of hij, zoals blijkbaar eerder het geval was, asjeblijft in dat forum kon zitten. Dan ging hij ervan uit dat hij voor zijn hele gezin (vrouw, twee kinderen) gratis kaartjes (150 euro per stuk) zou krijgen. 'OK?'

Ik was vooral getroffen door de schaamteloosheid van dit verzoek. Een Kamerlid dat je normaal moties ziet indienen en interviews op televisie ziet geven. Geen Kamerlid met een enorm gezag, ook geen evidente prutser. Een Kamerlid zoals de meeste Kamerleden: niet slecht, niet spectaculair, niet erg opvallend. Maar blijkbaar dus ook een Kamerlid dat zonder gêne de eigen politieke functie gebruikt om in het circuit wat vrijkaartjes te bemachtigen. Bedelen om een praatje in een forum voor een voordeel van een paar honderd euro: ontluisterend.

Ik publiceerde de betreffende anekdote diezelfde week, verstoep in mijn zaterdagse rubriek 'Haagse Invloeden'. Maar zoals dat soms gaat: de anekdote haalde de kop,¹ en het gevolg was dat de week daarna talrijke spelers in het politieke circuit – journalisten, politici, lobbyisten – bij mij visten om welk Kamerlid dit ging.

Ik liet dit in het midden, afspraak is afspraak, maar het werd ingewikkelder: ik kwam het betreffende Kamerlid die week tegen. Hij groette me ongemakkelijk maar vriendelijk, ik groette terug, en zodra ik hem dacht te kunnen aanspreken, zette hij de pas erin.

Zo gaat dit nu al twee jaar tussen ons. Hij weet wat ik van hem weet. Telkens komen we elkaar tegen, telkens ontloopt hij het gesprek: hij hoopt duidelijk dat mijn kennis van zijn kleine schaamteloosheid in stilte zal sterven.

Integriteit: overtredingen en opportunisme

Het gevalletje typeert, denk ik, de dubbelzinnigheid waarin veel zogenoemde ‘integriteitskwesaties’ terecht zijn gekomen. Detailonderzoek heb ik er nooit naar gedaan, maar het is onwaarschijnlijk dat dit Kamerlid formeel integriteitsregels heeft overtreden. Tweede Kamerleden mogen giften ontvangen, mits ze die aanmelden in het giftenregister van de Kamer. Evengoed is er een serieuze kans dat de man in een publicitair stormpje met fatale afloop zou zijn beland als ik destijds, in die paar seconden, niet de toezegging had gedaan dat ik zijn naam ongenoemd zou laten.

Dit is – en dat is mijn punt in dit artikel – niet alleen het tijdperk van de integriteitschendingen. Dit is óók het tijdperk van de (vermeende) integriteitsschending als wapen in handen van media en concurrerende politici. Dus ik zal in dit stuk niet alleen behandelen met welke zeven (mogelijke) zonden politici zich anno 2016 een integriteitskwesatie op de hals kunnen halen: de dubieuze bijbaan; de stapeling van functies; de belangenverstrengeling of de schijn daarvan; het verkeerde (of te grote) cadeau; de onjuiste dan wel te uitbundige declaratie; de ‘draaideur’; het vroegtijdige vertrek uit de politiek.

Ik zal deze zaken vermengen met wat ik de opkomst van het integriteitsopportunisme noem, waarbij het verschil tussen publieke en politieke moraal een alibi is geworden om integriteitkwesaties te construeren en agenderen, ook al is er geen sprake van overtreding van regels. Ik eindig daarom met een pleidooi voor meer intellectuele integriteit bij politici wanneer zij met dit soort zaken worden geconfronteerd.

Dubieuze bijbanen

De beste illustratie van het groeiende integriteitsopportunisme waren de afgelopen jaren de zogenoemde ‘bijbaantjes’ annex ‘dubbele petten’ van Eerste Kamerleden. Kijkt u het maar na. Vanaf het moment dat het kabinet-Rutte II eind 2012 in de problemen kwam omdat het geen meerderheid had in de Eerste Kamer, las je ineens overal verhalen over de ‘dubbele petten van senatoren’.²

Dit was geen toeval. Het is kortzichtig mediaberichtgeving uitsluitend als verlengstuk van politieke belangen te zien; het is evengoed kortzichtig te doen alsof mediaberichtgeving nooit het gevolg van politieke beïnvloeding is. Anders gezegd: Tweede Kamerfracties of hun medewerkers slagen er soms wel degelijk in de media te overtuigen van bepaalde verhaallijnen – en dit was er een gaaf voorbeeld van.

Kort na zijn vorming slaagde het kabinet er niet in de in het regeerakkoord ingeboekte verhuurdersheffing door de Eerste Kamer te krijgen. Met die heffing wilde de

TOM-JAN MEEUS

coalitie winsten van woningcorporaties afkomen, waardoor het rijk extra inkomsten olopend tot 1,7 miljard euro in 2017 kon inboeken.

De blokkade door de senaat was niet zomaar een probleempje. Overtuigende waarschuwingen uit eigen kring dat de nieuwe VVD/PVDA-coalitie het feit onderschatte dat ze onvoldoende steun in de Eerste Kamer had, waren al in de tweede week van de kabinetsformatie geuit.³ De fractievoorzitters Rutte en Samsom toonden er zich niet ontvankelijk voor. Dus met de snelle confrontatie in de Eerste Kamer inzake die verhuurdersverheffing stond ook de politieke reputatie van de twee verkiezingswinnaars op het spel.

En zo gebeurde het die dagen dat vanuit de twee coalitiefracties het gefluister over dubieuze dubbele petten in de Eerste Kamer begon. Ik weet het zo goed omdat ik zelf mocht meeluisteren. Maar ik was er meteen sceptisch over. Wat was er bijzonder aan die dubbele petten? Eerste Kamerleden worden geacht één dag, of – als ze fractievoorzitter zijn – anderhalve dag aan dit werk te besteden. Ze worden door bijna alle partijen geselecteerd op hun maatschappelijke en/of bestuurlijke ervaring, zodat ze de keuzes van de beroepspolitici van de overkant zinvol kunnen toetsen.

Senatoren verdienen daar ongeveer 25.000 euro per jaar mee. Dit betekent dus dat zij de bulk van hun werk en inkomsten buiten de Eerste Kamer hebben. Senatoren hebben niet zozeer bijbanen: het Eerste Kamerlidmaatschap is een van hun bijbanen. Een van de meest storende details hieraan is dat de Eerste Kamer *zelf* van opvatting is dat het lidmaatschap van de senaat per definitie een hoofdfunctie is. Het openbare register van de Eerste Kamer hanteert de term ‘nevenfuncties’ voor alle werkzaamheden die senatoren buiten de Eerste Kamer verrichten. Zo houdt dit hoge college van staat het misverstand in stand dat zijn leden een stelletje bijbaantjesjagers zijn.

Want wat begin 2013 het meest opviel: de vuile oorlog van de coalitie tegen de ‘dubbele petten’ van senatoren sloeg meteen aan. Vooral in de maatschappij. De weerzin van het publiek tegen ondoorzichtige politieke relaties is zo groot, en de kennis over de logica van dubbelfuncties zo klein, dat die zogenoemde ‘nevenfuncties’ eenvoudig verdacht te maken zijn.

Vooral de fractievoorzitter van het CDA in de Eerste Kamer, Elco Brinkman, lag onder vuur. Door de ontbrekende meerderheid in de senaat was de steun van het CDA aan de verhuurdersheffing voor de coalitie cruciaal. En toen het CDA die steun niet wenste te geven – volgens Brinkman creëerde de verhuurdersheffing een onverantwoorde rem op investeringen in de bouw –, richtte de coalitie haar fluistercampagne op hem: hij was destijds ook voorzitter van de bouwwerkgevers, dus dit moest vuil spel zijn. Je reinste belangenverstrengeling. Of zoals de cultuurhistoricus Thomas von der Dunk het verwoordde: Brinkman leefde in een moreel moeras.⁴

Pas nadat de coalitie februari 2013 nipt overeind was gebleven, en zij invoering van de verhuurdersheffing had afgedwongen met steun van D66, CU en SGP in de senaat, bleek hoezeer de kritiek op Brinkman een trucje was geweest. Want vanuit de Eerste Kamer klonk in maart 2013 nieuwe kritiek op dezelfde verhuurdersheffing. Ditmaal was die afkomstig van PVDA-senator Adri Duivesteijn. Wat bleek: dit vers aangetreden Eerste Kamerlid, kort daarvoor teruggetreden als wethouder van Almere (de bouw-

DE VALKUIL VAN HET INTEGRITEITSOPPORTUNISME

put van Nederland), formuleerde *vrijwel dezelfde bezwaren* tegen de verhuurdersverheffing als Brinkman.

Dus niet alleen de dubbele pet van Brinkman was hier het probleem. Het probleem was evengoed dat Brinkmans kennis van de bouwsector de coalitie en de meerderheid in Tweede en Eerste Kamer even niet uitkwam. Het verwijt van gebrek aan integriteit, die ‘dubbele pet’, zei kortom net zoveel over de moraliteit van de critici als over de moraliteit van de bekritiseerde: zie hier een voorname valkuil in het hele ‘integriteitsdebat’.

(In)formele regels

Het is hierbij van belang vast te stellen dat de senaat, als instituut, geen regels kent die senatoren verbieden in de Eerste Kamer te spreken over zaken waarin zij uit hoofde van andere banen belangen hebben. Belangenverstrengeling is in de senaat kortom expliciet toegestaan. Het hoge college van staat heeft ervoor gekozen de verschuiving van de publieke moraal, het verlangen naar transparantie en onafhankelijkheid bij politici naast zich neer te leggen. Onvermijdelijk zal de Eerste Kamer deze achterstand de komende jaren moeten inhalen.

Intussen moeten we het doen met de summiere regels die er zijn, waarvan de voornaamste voorschrijft dat senatoren al hun functies moeten aanmelden voor een openbaar register. Om rumoer over die ‘dubbele petten’ te dempen, hebben de meeste Eerste Kamerfracties daarbovenop eigen interne afspraken gemaakt. Zij hanteren de afspraak dat senatoren geen debatten doen over onderwerpen die aan hun andere functies raken. Ook zeggen veel senatoren dat zij zich achter gesloten deuren, in het fractieberaad of anderszins, afzijdig houden als debatten over dergelijke onderwerpen worden voorbereid.

Maar wie de praktijk in de senaat onderzoekt, zal snel zien dat die informele fractieregels en -afspraken weinig voorstellen. Eind 2012 maakte ik een studie van de manier waarop lobbyisten de Eerste Kamer bewerkten inzake de nieuwe Accountantswet. De grote accountantskantoren waren gekant tegen twee amendementen die de Tweede Kamer had aangenomen. Het ene amendement regelde dat een accountantskantoor niet langer bij hetzelfde bedrijf kon optreden als adviseur en controleur. Het andere stelde bedrijven verplicht voortaan periodiek van accountant te wisselen.

Toen ik me in de lobby verdiepte, merkte ik dat de informele afspraken binnen de senaat niet erg bijdroegen aan de helderheid. Zo gaf een Eerste Kamerlid me inzage in mailtjes waaruit bleek dat toenmalig vvd-senator Willem Bröcker, oud-bestuursvoorzitter van PricewaterhouseCoopers, weliswaar niet optrad als vvd-woordvoerder in het Kamerdebat, maar uitvoerig betrokken was bij de voorbereiding ervan.

Ik belde Bröcker op, en hij deed er verder niet moeilijk over. Het hele idee van de Eerste Kamer was toch dat mensen met maatschappelijke ervaring de kwaliteit en haalbaarheid van wetgeving toetsten? ‘Natúúrlijk vragen ze in de fractie mijn mening.’

TOM-JAN MEEUS

Ik heb in de vvd nooit enige wanklank over deze belangenvermenging gehoord, hoewel het om feiten ging die een maand vóór de ophef over Elco Brinkman en de verhuurdersheffing speelden.

Lobbyisten en rolverwarring

Hoezeer de afwezigheid van integriteitsregels verwarring kan wekken, ook bij degenen om wie het draait, bleek in het bijzonder eind 2015, opnieuw in de Eerste Kamer. Toen sneuvelde de Wet Stroom, een omnibuswet die onder meer de uitvoering zou regelen van het energieakkoord dat overheid en maatschappelijke organisaties in de zomer van 2013 sloten. Het meest publieksgevoelige element was de wet die de bouw van windmolenparken op zee regelde. Een ander aspect was dat de splitsing van energiebedrijven werd gepreciseerd, een allang ingevoerd beleid waardoor bedrijven niet langer tegelijk stroom mogen produceren en stroomnetten beheren.

Een tweetal stroombedrijven, Eneco en Delta, zagen na jarenlang vergeefs procederen in het senaatdebat een laatste kans de verplichte splitsing ongedaan te maken. Maar minister Henk Kamp (Economische Zaken, vvd) en de coalitie voelden daar niets voor, en zij argumenteerden dat vier ministers van Economische Zaken die vóór Kamp dienden, onder wie twee cda'ers, de splitsing hadden verdedigd.

Voor Eneco en Delta ging het om een existentieel debat; de bedrijven zouden een splitsing mogelijk niet overleven en de agressiviteit van hun lobby sloeg over op het debat in de Eerste Kamer.⁵ Al in de eerste termijn werd een motie ingediend, gesteund door een Kamermeerderheid, die de minister vroeg de splitsing alsnog ongedaan te maken. Een inhoudelijk identiek amendement was maanden eerder in de Tweede Kamer verworpen. En de keuze van de oppositie om deze motie al in de eerste termijn in te dienen, was, zeker voor de senaat, een uitzonderlijk voorbeeld van *powerplay*: het hoort immers tot de parlementaire gebruiken dat je als fracties eerst de argumenten van de regering aanhoort alvorens je positie kiest.

Hier kwam bij dat de woordvoerder van de cda-fractie, Anne Flierman, een man met ervaring in lokaal bestuur en onderwijs, zeer uitgesproken was. Al in de aanloop naar het debat ageerde hij 'bijna verbeterd' tegen de splitsing, zei bijvoorbeeld pvda-senator Lambert Verheijen, die vóór was.

En opnieuw, dit is het interessante, leidde Fliermans uitgesproken positionering tot kritiek op zijn integriteit. Wat was het geval: Flierman is tevens commissaris bij Cogas, een gasnetbeheerder die soms ook aan stroomproductie doet, het soort belangenvermenging dat voor de Eerste Kamer als instituut dus niet op bezwaren stuit, maar dat volgens de informele regels van de meeste senaatfracties niet langer is toegestaan.

De verwarring hierover, ook onder senatoren zelf, bleek tijdens ditzelfde debat. Flierman had zijn commissariaat aangemeld bij de Kamer en daarmee aan de meldingsplicht voldaan. Maar tijdens het debat werd hij vanuit de vvd, de partij van minister Kamp, onder vuur genomen. Zo maakte vvd-woordvoerder Helmi Huij-

DE VALKUIL VAN HET INTEGRITEITSOPPORTUNISME

bregts in haar bijdrage expliciet melding van haar toezichhoudende rol bij Intergas, een gasbedrijf in liquidatie. Ook wees zij er in informele contacten met andere senatoren op dat Flierman commissaris bij Cogas is. Toen ik haar hiernaar vroeg, vertelde ze me dat ook hij, in haar ogen, zijn belang tijdens het debat had moeten melden.

Maar nergens is geregeld dat dit moet. Opnieuw werd hier een suggestie van integriteitsschending gedaan zonder zo'n schending te constateren. Niettemin was de verontwaardiging in de vvd die dag enorm. De motie van de oppositie werd aangenomen, de minister weigerde deze uit te voeren, waarna de Eerste Kamer de hele wet wegstemde. De fractievoorzitter van de liberalen in de Eerste Kamer, Annemarie Jorritsma, riep voor iedereen hoorbaar vanaf haar Kamerbankje: 'Dit is het einde van de Eerste Kamer!'

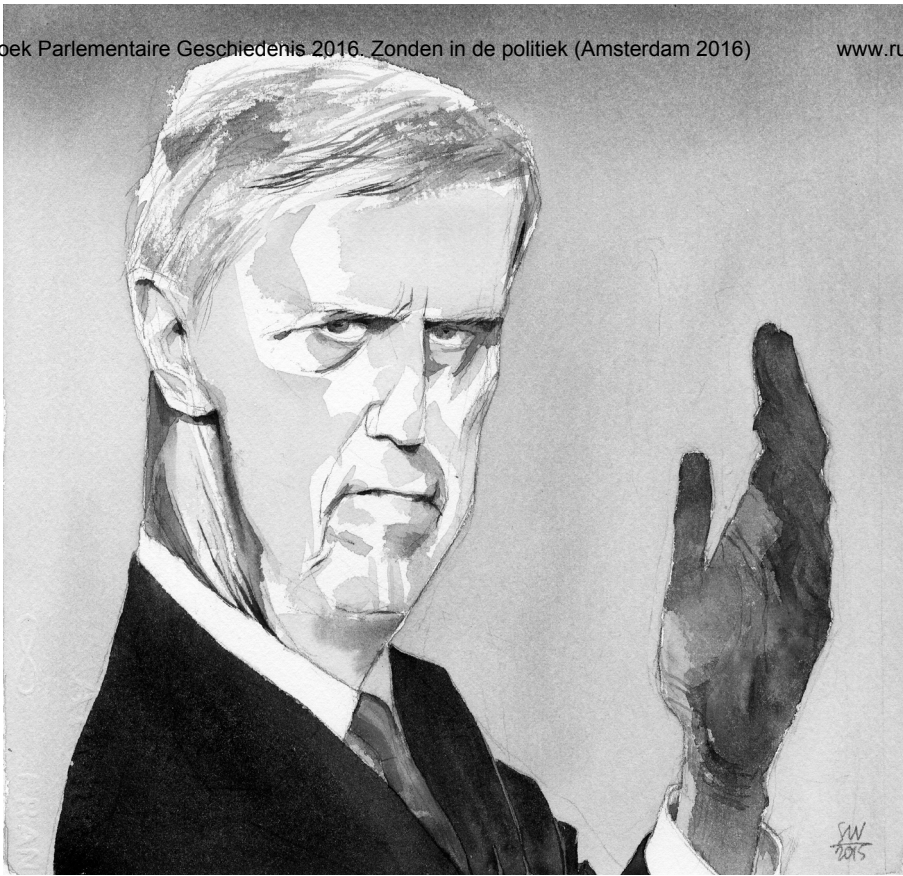
Dit laatste zal zo'n vaart niet lopen, maar de zaak illustreert de onhelderheid over integriteitsnormen waaraan de politicus moet voldoen: bijbanen, de groei van de lobbysector en de dubbelzinnige regels van de senaat laten ruimte voor zo'n beetje elke beschuldiging. Publieke moraal en feitelijke regels lopen zo ver uiteen dat suggesties van integriteitsschendingen al snel effectieve wapens zijn, ook al ontbreekt de formele grondslag.

Bijbanenpopulisme

Dat dit steeds sneller uit de hand loopt, bleek in november 2015 in het geval van de voorganger van Jorritsma als vvd-fractievoorzitter in de Eerste Kamer, Loek Hermans. Zijn veertigjarige loopbaan in politiek en bestuur strandde toen de Ondernemingskamer hem veroordeelde wegens wanbeleid in een eerdere rol als toezichhouder van de gefailleerde thuiszorginstelling Meavita. De vvd-top had onderling al afspraken gemaakt over Hermans' positie in afwachting van de gerechtelijke uitspraak. Bij een veroordeling wegens wanbeleid zou Hermans vertrekken, en de vvd'er hoefde er maar een paar minuten over na te denken alvorens hij zijn afscheid bekendmaakte.

In feite kreeg Hermans hier de publieke weerzin tegen 'dubbele petten van senatoren' op zijn brood die zijn eigen partij met coalitiepartner PVDA vanaf begin 2013 had uitgespeeld. In het openbare debat over Hermans' vertrek klaagden veel mensen over het teveel aan bijbanen dat de vvd'er zou hebben gehad; diverse politiek analisten weten daar ook zijn val aan.⁶ Toch lijkt het me voor een overheid ingewikkeld, om niet te zeggen ongewenst, om te bepalen hoeveel werk een senator buiten zijn Kamerlidmaatschap mag verrichten. En wat je hier verder ook van maakte: uit de gerechtelijke uitspraak bleek in geen enkel opzicht dat Hermans inzake Meavita als Eerste Kamerlid tekortgeschoten was. Dus feitelijk was het vreemd hem als senator te slachtofferen.

De vvd boog hier voor de publieke moraal, niet voor de eigen moraal: partijleider Rutte keurde als premier de voordracht van Ben Knapen tot staatssecretaris van Buitenlandse Zaken in 2010 nog goed. Knapen was eerder veroordeeld wegens wanbeleid als bestuurder van dagbladbedrijf PCM. En betekende Hermans' vertrek dat elke vvd-senator die faalt in een 'bijbaan' voortaan door zijn partij uit de Eerste Kamer wordt geknikkerd? Onwaarschijnlijk.

Loek Hermans verlaat de Eerste Kamer [SIEGFRIED WOLDHEK, NRC HANDELSBLAD, 7 NOVEMBER 2015]

Alweer bleek hoe onbevredigend het integriteitsopportunisme uitpakt: je kunt er alle kanten mee op, en het gevolg is dat ook politieke routiniers mogen ervaren hoe onzeker hun bestaan is geworden. Ironisch genoeg had Hermans me dit, ruim twee jaar voor zijn val, zelf al uitgelegd: ‘Je kunt in Den Haag zomaar omvallen, zonder dat je het ziet aankomen.’

De draaideur

In mijn naspeuringen naar de lobby tegen de nieuwe Accountantswet, zoals ik die hiervoor schetste, was ik trouwens op een prikkelend detail gestuit: het bleek dat oud-premier Jan Peter Balkenende, inmiddels in dienst van Ernst & Young, bij de conceptie van de lobbystrategie van de accountants betrokken was. Ik checkte dit, het bleek te kloppen, en na veel vijven en zessen kwam Ernst & Young met een verklaring: de oud-premier was voor de lobby geraadpleegd ‘als ervaringsdeskundige’.

Balkenendes rol hierbij hoort bij een verschijnsel dat geregeld in het integriteitsdebat betrokken wordt: de groei van de lobbyistensector in Den Haag. Die gaat gepaard met toenemende aandacht voor ‘de draaideur’, waarbij politici en hun medewerkers, doorgaans tegen verbeterde arbeidsvoorwaarden, naar de private sector overstappen

om als lobbyist of adviseur voormalige collega's te bespelen. Invloed als handelswaar, met politieke bekendheid als smeermiddel.

Balkenende was lang de enige niet. Alle vicepremiers sinds 2006 maakten een vergelijkbare overstap: André Rouvoet (CU, Balkenende IV) ging werken voor de zorgverzekeraars; Maxime Verhagen (CDA, Rutte I) werd lobbyist voor de bouwwerkgevers (als opvolger van Elco Brinkman); en Wouter Bos werkte enige tijd als zorgconsultant voor KPMG Plexus. Het is het soort transfers waarvoor *reaguurders* standaard de typering 'graaiers, allemaal' uit de kast trekken.

En sommigen maakten zeer openlijk gebruik van hun netwerk: bijvoorbeeld Rouvoet was tijdens de formatie van 2012 bereid me uit te leggen hoe hij het, als lobbyist van de zorgverzekeraars, zo plooide dat de PVDA zou afzien van de rem op zorgmarktwerving die de partij in de campagne beloofde.

Ook voor dit soort overstappen geldt dat Den Haag er amper formele beletsels voor opwerpt. Het is gecompliceerde materie: je wilt oud-politici geen beroepsverboden opleggen.

Toch bestaan er her en der wel regels. Oud-bewindslieden van Defensie is het bijvoorbeeld niet toegestaan tot twee jaar na hun aftreden te lobbyen voor bedrijven uit de defensie-industrie. Die regel kwam tot stand nadat Marc Chavannes en ikzelf ontulden dat wijlen Jan Gmelich Meijling (VVD), staatssecretaris van Defensie in Paars I (1994-1998), in 1999 voor de aanschaf van een wapen lobbyde, terwijl hij als bewindsman de betreffende aankoop had voorbereid.⁸ Dit ging ook zijn eigen partij ruim te ver.

Maar voor het overige heeft Den Haag voor 'de draaideur' geen grenzen gesteld die tegemoetkomen aan het publieke ongenoegen over dit verschijnsel. Het lijkt me onvermijdelijk dat dit alsnog gebeurt, in lijn met de regels die Defensie al bijna twee decennia heeft.

Intussen tiert ook hier het integriteitsopportunisme welig. Zo reageerde het PVDA-Tweede Kamerlid Lea Bouwmeester, die veelvuldig in de media komt met kritiek op lobbyisten, afkeurend toen begin 2016 haar VVD-collega Bart de Liefde overstapte naar Uber.⁹ Zij vond dit 'niet fraai'. Evengoed was een jaartje eerder haar partijgenoot Simon den Haak, de voormalig persoonlijk secretaris van partijleider Diederik Samsom, ook voor Uber gaan werken. De draaideur kent geen partijpolitieke selectiecriteria.

Dezelfde Bouwmeester liet de afgelopen jaren zien hoe gemakkelijk het is het ongenoegen over de draaideurpolitiek te exploiteren. Zomer 2012 haalde zij het nieuws door in *Nieuwsuur* een initiatiefwetsvoorstel aan te kondigen om meer openheid over het contact tussen lobbyisten, politici en bestuurders af te dwingen. Zij zou het initiatief nog die zomer indienen, want dan kon het, zei ze, in de formatie van najaar 2012 meegenomen worden. Maar toen het nieuwe kabinet begon, was haar initiatief nog niet eens ingediend: het duurde tot eind 2015 voordat zij erin slaagde een initiatiefnota over het thema te publiceren.

Het is van een lichtzinnigheid die allang niet meer op zijn plaats is. Door mijn eerdere baan als correspondent in de Verenigde Staten, woonachtig in Washington, viel het mij op dat de verwevenheid van politiek en lobbywereld steeds meer op Washing-

TOM-JAN MEEUS

ton gaat lijken. Een journalist van *The New York Times* schreef hierover een van de invloedrijkste politieke boeken in de vs van de laatste jaren.¹⁰ Het vertelt het verhaal van een politieke cultuur waarin de belangrijkste spelers – lobbyisten, journalisten, de politici zelf – de draaideur permanent gebruiken. Zij exploiteren hun bekendheid door een merk te zijn. Zij zijn altijd beschikbaar voor een nieuwe rol. Het gevolg is dat politici permanent transformeren tot lobbyisten, lobbyisten tot adviseurs, en adviseurs tot politici, et cetera – een cyclus waarmee de Amerikaanse hoofdstad de snelst groeiende economie van de vs werd. De draaideur heeft een volledige verwevenheid van politiek, bedrijfsleven en lobbysector gecreëerd.

Het is, vrees ik, het voorland van Den Haag, en dit markeert de urgentie van regels om het gemak van dit soort overstappen tegen te gaan, al vergt dit een kwaliteit en exactheid die niet onderschat moet worden: de Amerikaanse praktijk laat namelijk ook zien dat omzeiling van dit soort regels erg gemakkelijk is. Zo voerde president Obama in 2008 campagne op de belofte dat hij geen lobbyisten in het Witte Huis zou aanstellen. Toen het erop aankwam, veranderden lobbyisten die dit aanging ineens van beroep: in plaats van lobbyist stond ineens adviseur of consultant op hun visitekaartje. Korte tijd later stapten zij over naar het Witte Huis.

Corruptie

Los van dit alles zag Nederland zich de laatste jaren geconfronteerd met serieuze corruptiezaken. De veroordeling van de Noord-Hollandse oud-gedeputeerde Ton Hooijmaijers (vvd) wegens witwassen, omkoping en het aannemen van steekpenningen sprong eruit. Twee Limburgse journalisten lieten inzake oud-senator en -wethouder van Roermond Jos van Rey (vvd) in een indrukwekkend boek zien hoe Van Reys decennialange weerzin tegen christendemocratische vriendjespolitiek eindigde in nagenoeg identiek gedrag met nagenoeg identieke tekortkomingen.¹¹ Dit feitencomplex toonde ook aan dat het strafrecht tekortschiet om machtsmisbruik en vermenging van zakelijke en privébelangen tegen te gaan. Zo schetsten de Limburgse journalisten in hun boek overtuigend dat Van Reys persoonlijke vastgoedbezit in waarde steeg dankzij investeringen in de binnenstad die de gemeente Roermond gedurende zijn wethouderschap deed. Uiteraard kon hem dit strafrechtelijk niet verweten worden, maar elk gemeentebestuur zou dergelijke belangenvermenging uit ethisch oogpunt moeten aanpakken.

Niettemin is de corruptiegevoeligheid van Nederland laag afgaande op internationale ranglijsten.¹² Het land kent ook een erg relativerende omgang met de eigen (politieke) schandalen,¹³ waarbij de combinatie van geschokte rechtsorde en positief zelfbeeld doorgaans tot eenzelfde conclusie leidt: Hollandse schandalen gaan doorgaans de geschiedenis in als een te betreuren incident.

In de recente corruptiegeschiedenis vormde één zaak hierop een uitzondering, waarbij begin jaren negentig Limburgse bestuurders smeergeld ontvingen van fraude-

rende bouwbedrijven.¹⁴ Het was wijlen minister Ien Dales (Binnenlandse Zaken, PVDA) die de fouten van Limburgse bestuurders landelijk agendeerde met de fameuze zin: ‘Een beetje integer kan niet.’

Hoe goedbedoeld ook, ik weet niet of die uitspraak in alle opzichten zo’n gunstig effect op het openbaar bestuur heeft gehad. Bij gebrek aan echte corruptie werd de integriteit van politici en bestuurders nadien vaak getoetst aan de hand van hun declaratiegedrag. En hoewel dit tot zinvolle affaires heeft geleid, had die aandacht ook een pervers effect: bestuurders, onder wie premier Rutte en burgemeester Aboutaleb (Rotterdam), zijn erop overgegaan nooit meer iets te declareren. Niet omdat zij niets te declareren hebben, maar omdat zij gezeur voor willen zijn. Eén incompleet bonnetje en daar staat de schandpaal. Dit is natuurlijk een krankzinnige interpretatie van integriteit – en dat zou iedereen te denken moeten geven.

Dales’ uitspraak had inmiddels een ander vervreemdend effect. Najaar 2014 zag ik bovendien dat rond het integriteitsbeleid een soort industrietje is ontstaan. Ik bezocht in Rotterdam de Dag voor de Integriteit, georganiseerd door het BIOS, een bureau dat voor het Rijk integriteits(beleid) bevordert. Hier bleek dat honderden mensen uit het hele land zich bij de (semi)overheid met integriteit bezighielden. Maar het programma was niet wat je dacht. Er trad een legertje integriteitsfunctionarissen van (semi)overheden op. Vlotte types die de ongemakken van ‘integriteitsschendingen’ achter zich hadden gelaten: daar hadden ze het gewoon niet over op deze Dag van de Integriteit.

Zo onderstreepte een gedegen mevrouw van Defensie het belang van een *compliance strategy*. Prima. Evengoed sprak zij met geen woord over recente affaires met chroomverf en van corruptie verdachte inkoopmedewerkers bij Defensie. Ook was er een vlotte vent van uitkeringsfabriek uwv, die een wervelende presentatie gaf. Beeld en geluid wisselden zich tijdens zijn presentatie af, hij swingde erbij: *Let’s stick together*. Dit alles om de ‘20.000 hele nette hardwerkende mensen’ van het uwv te bewonderen. Ook hij vond het onnodig het laatste integriteitsnieuws inzake het uwv te delen: de dubieuze miljoenenaanbestedingen die de parlementaire onderzoekscommissie ICT in 2014 nog bij het uwv constateerde.

Hier bleek, kortom, wat overheidsintegriteit in de praktijk vooral van die handhavers was geworden. Een praatje. Public relations. Een mooie manier om het eigen imago op te krikken.

Funcities stapelen en verlaten

Het probleem van het opstellen van verscherpte integriteitsregels – en dit moet niet onderschat worden – is dat politieke partijen hier zeer uiteenlopend over denken: het bepleiten van verscherpte regels is veel gemakkelijker dan ze feitelijk afdwingen.

Een complicatie is bovendien dat integriteitskwesties als zodanig weinig electorale effecten lijken te hebben. Zo kreeg de PVV van Geert Wilders in 2015 en 2016 te maken met een pijnlijke integriteitskwestie. Eerst bleek dat Marjolein Faber, PVV-lijsttrekker

TOM-JAN MEEUS

bij de Eerste Kamerverkiezingen, als Statenlid in Gelderland het bedrijf van haar zoon gesubsidieerde opdrachten had gegund; Faber had naam gemaakt als strijder voor een integere overheid. Daarna bleek Wilders' persoonlijke woordvoerder, Michael Heemels, als Pvv-Statenlid in Limburg een bedrag van rond de 170.000 euro te hebben verduisterd. Ook hij had zich als Statenlid sterk gekeerd tegen mogelijke integriteitschendingen van andere politici. Maar zijn zaak en die van Faber bleken geen enkel negatief effect op de peilingen van de Pvv te hebben.

Het interessante is ook dat de twee zogenoemde 'functiestapelaars' waren: zij combineerden een Haagse Pvv-functie met die van Pvv-Statenlid. De meeste partijen staan dit niet meer toe, mede gezien de publieke weerzin ertegen. Maar in het recente verleden was er een Pvv'er die zelfs drie functies gelijktijdig vervulde: Machiel de Graaf, thans Tweede Kamerlid, was in 2011 Pvv-fractievoorzitter in de Eerste Kamer, Pvv-fractievoorzitter in de Haagse raad én medewerker van de Pvv-Tweede Kamerfractie. Hij kreeg hier ook driemaal salaris voor. Ook toen dit bekend werd, ondervond de Pvv er geen enkel electoraal nadeel van.

In een ander soort zaken denk ik dat met name media en staatsrechtgeleerden zich matiging zouden mogen opleggen. Zij reageren doorgaans ontriefd wanneer een Tweede Kamerlid tussentijds opstapt om een baan buiten de landelijke politiek te aanvaarden: kiezersbedrog. De vraag is of erg veel burgers dit zo beleven in het tijdperk van de zzp'er. Voor starters op de arbeidsmarkt is het überhaupt de vraag of zij ooit een vaste baan zullen krijgen. Wie er dan van uitgaat dat je als tussentijds vertrekkend Kamerlid een vertrouwensband schendt, en dus de integriteit van de politiek schaadt, baseert zich op een normenkader dat dicht tegen de uiterste gebruiksdatum aanzit.

Epiloog

Het is tijd dat Den Haag regels voor Kamerleden aanscherpt om tegemoet te komen aan de veranderde publieke moraal inzake integriteit van politici. Vooral de *do's and don'ts* rond bijbanen en belangenvermenging (voor senatoren), en de draaideur (voor alle politici), moeten scherper begrensd worden, ook ter bescherming van politici zelf. Het feit dat de Eerste Kamer vermenging van belangen door haar leden nog altijd toestaat, is een relikwie dat als eerste zou moeten sneuvelen.

Tegelijk vermoed ik dat dit soort aanscherpingen amper een dam opwerpen tegen het aantal integriteitsdiscussies over de politiek. Zoals ik hiervoor heb geprobeerd te laten zien, worden discussies over integriteit door andere politici te vaak aangewend om kortetermijnwinst te boeken. Overbodig te zeggen dat dit fnuikend is voor de politieke cultuur: het geeft gifmengers de regie.

Dus regels alléén zullen hier de oplossing niet zijn: de oplossing is dat politici de *intellectuele* integriteit opbrengen hun zorgen over andermans integriteit te beperken tot evidente overtredingen, en andere zorgen niet langer uit te spelen omdat het verschil tussen politieke en publieke moraal dit mogelijk maakt.

DE VALKUIL VAN HET INTEGRITEITSOPPORTUNISME

In moderne politiek wordt praten vaak hoger gewaardeerd dan presteren. Ditzelfde dilemma doet zich voor inzake integriteit. Het is een kleine moeite andere politici verdacht te maken. Maar het is verstandiger verdachtmakingen te beperken tot die gevallen waarin politici bestaande regels onbetwistbaar hebben overtreden.